

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Ömür Sezgin/Gencay Şaylan

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu 17 Kasım 1924 ile bu partinin Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak hükümetçe kapatıldığı 3 Haziran 1925 tarihleri arasında geçen dönem, çoklukla Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili çağı olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber genç Cumhuriyeti başlangıçtan itibaren çok partili bir siyasal sistem olarak nitelerek ya da Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu Türk siyasal yaşamında çok partili, yarışmacı sistemin oluşumunun başlangıcı olarak tanımlamak kuşkuyla gözükmektedir.

Demokrasi ya da demokratikleşmenin önemli bir ögesi olan çok partili, yarışmacı siyasal sistemler insanların ya da siyasal önderlerin arzu ve eğilimlerine göre oluşmazlar. Böyle bir siyasal sistemin ortaya çıkışı, belli bir zaman boyutu içinde, sosyo-politik gelişmelerce belirlenmektedir. Nitekim tarih sahnesine çıktığı andan itibaren siyasal kurumsallaşma olarak çok partili sisteme uygun bir ortama sahip görünen Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan ancak çeyrek yüzyıl sonra çok partili hayata geçebilmiştir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet bir parlamenter yapı oluşturmuş olmakla beraber, başlanan çok partili hayat kısa sürmüştür; parlamenter siyasal kurumsallaşma çok partiliğe değil, tek partiliğe doğru evrilmiştir.

Çok partili bir siyasal sistem içinde partilerin belli başlı üç işlevi yerine getirdikleri söylenebilir. Belirli bir anda varolan ve faaliyet gösteren partiler toplumsal alternatiflerin nelerden ibaret olduğunu gösterirler. Siyasal partilerin ikinci işlevi, seçmen topluluğuna alternatifleri kavratmak olarak tanımlanabilir. Partiler üçüncü işlev olarak, vatandaşları aralarında tercih yapmaya yönelttikten onları egemenliği kullanmalarını sağlarlar.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın varlığı, çok partili bir sistemin işlevlerini kanıtlayamamaktadır. Daha açık bir ifade ile, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yukarıda sayılan temel işlevler açısından bir özgünlük ortaya koyamamakta; daha da ötede sözü edilen parti için bu işlevlerin geçerliliği çok tartışmalı gözükmektedir. Örneğin Terakkiperver Fırka'nın, ideolojisi ya da dayandığı toplumsal temel açısından, diğer partiden (iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan) pek de farklı olmadığı görülmemektedir. Belki de büyük ölçüde bu nedene bağlı olarak, rakip parti olan Cum-

huriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Fırka'yı sürekli olarak meşruiyet dışına doğru itmiş; özellikle parti kapatıldıktan sonra bu meşruiyet dışına itme olgusu çok açık hale gelmiştir. Bu konuda daha ileri düzeyde yorumlara gitmeden önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın çok kısa süreli yaşamını gözden geçirmek daha doğru olacaktır. Çünkü siyasal değerlendirme ve yorumlar ancak somut olgularla ve gerçeklerle ilintilendirildiği ölçüde doğruluk değeri taşıyabilmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Hareketinin Kökenleri

Türk siyasal yaşamı üzerinde çalışan araştırmacıların büyük bir bölümüne göre, yakın zamanlar içinde siyasal yaşama bir ikilem egemen olmuştur. Kökenleri Batılılaşma - yarılları ile muhafazakârlar olan bu ikilem, sözlü geçen araştırmacılara göre ilk kez parti halinde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf'ın mücadelesi halinde tarih sahnesine çıkmış; daha sonra Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde Birinci ve İkinci Grup çatışması şeklinde kendini göstermiş; ardından Cumhuriyet Halk Fırkası - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası halinde devam eden süreç 1930'larda Cumhuriyet Halk Partisi - Serbest Fırka ikilemine dönüşmüştür. 1950 sonrasında Demokrat Parti - Cumhuriyet Halk Partisi ve 1960 sonrasında Adalet Partisi - Cumhuriyet Halk Partisi çekişmesi aynı ikilemin tarih içinde aldığı değişik formlardır. Kısaca vurgulamak gerekirse, bu tezin hiç de geçerli olmadığı ileri sürülebilir. Aşağıda daha somut düzeyde tartışılacağı üzere, Hürriyet ve İtilâf ile Terakkiperver'in de içinden çıktığı "Müdafaa-i Hukuk" hareketi arasında kesin bir zıtlık vardır. Kaldı ki, yukarıda da değinildiği üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Fırka arasında gerek ideolojik açıdan gerek iki siyasal kuruluşu meydana getiren kadrolar açısından kayda değer, belirgin bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kökenleri "Müdafaa-i Hukuk" hareketinin içindedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıtılması girişimine karşı, "Osmanlı vatanında Rumluk-Ermenilik teşkilî amaçlarına karşı çıkmak...", "İslam Halifeliğini ve Osmanlı Sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme", Müdafaa-i Hukuk hareketinin özü

olmuştur. Bilindiği gibi bu hareket, Kurtuluş Savaşı'nın oluşumu, örgütlenmesi ve kazanılması eylemlerinde başrolü oynamıştır. Müdafaa-i Hukuk hareketi, tarihçilerin saptadıkları gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel yapısı ile özdeşlik göstermektedir. Savaşın kaybedilmesi ile iktidardan uzaklaşan, önderleri yurt dışına kaçan ve biçimsel olarak kendini kapattığını ilan eden İttihat ve Terakki kadroları, direnişe ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na önderlik etmişlerdir. Müdafaa-i Hukuk, bu direnişin örgütsel formu olmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi, Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi ile İttihatçı kadrolar arasındaki ilişki birçok çalışma-

da açıkça ortaya konmaktadır. Örneğin Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı ünlü yapıtında, "*Anadolu ve Trakya'nın her tarafına nüfuz eden teşkilât (Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi) içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski şube ve mensupları yer almıştır, fakat Hürriyet ve İtilâf şubeleri daima İstanbulcu, Kuva-yı İnzibatiyecî kalmıştır.*" demektedir. Aynı şekilde, dönemin önemli kişilerinden Fethi Okyar da hatıratında, "*İttihat ve Terakki'nin hakiki vârisi Millî Mücadele'yi omuzlayan Müdafaa-i Hukuk oldu,*" diyerek aradaki ilişkiyi belirlemiştir.

Mondros Ateşkesi'nin uygulanışına ve İstanbul'daki hükümete direnç ve bir ta-

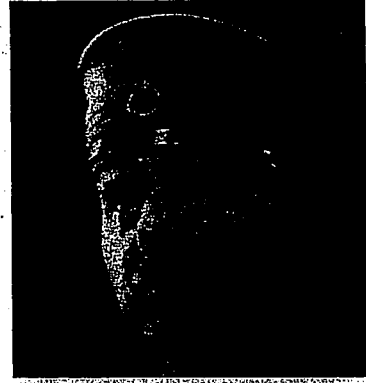
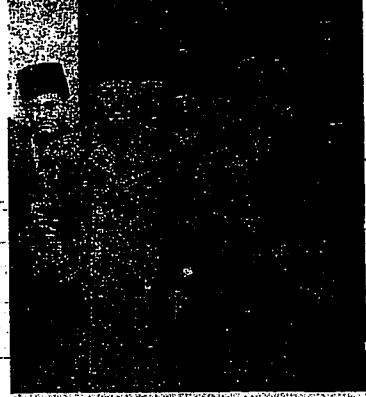
raftan da Erzurum, Sivas kongreleri ile giderek yurt çapında merkezi bir örgütlenmeyi oluşturmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketi son Osmanlı Meclisi Mebusanı için 1919 yılında yapılan seçimlerde çok büyük bir başarı sağlamış, seçilenlerin tamamına yakın bir kısmı bu örgütlenmenin adaylarından olmuştur. Bilindiği üzere, bu Meclis'in Anadolu'daki direnişten yana bir tavır alması ve Misak-ı Milli'yi kabul etmesi üzerine İstanbul İngilizlerce işgal edilmiş, Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve önde gelen kişilerden bazıları tutuklanmıştı. Bu olay, Osmanlı Devleti'nin bir devlet olarak bağımsızlığını ve buna bağlı olarak tebalayı üzerinde meşruiyetini yitirdiğinin apaçık delili olmuştur. Böylece Anadolu'daki hareket, Atatürk'ün önderliğinde 1920 ilkbaharında Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturmuştur.

Ankara'da toplanan TBMM, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin genel kurulu yetkilerini taşıyor sayılmıştır. Böylece ulusal egemenliğe el koyan, ulusun temsilcisi TBMM ile Müdafaa-i Hukuk hareketi arasında adeta bir özdeşlik ortaya çıkmıştır. Nitekim TBMM için ayrı bir seçim yapılamamış, il idare ve belediye meclis üyeleri ile yerel Müdafaa-i Hukuk örgütü idare heyeti üyeleri ikinci seçmen sayılarak TBMM üyeleri bunlara seçtirilmişti. Seçilenlere ek olarak son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın kaçıp Ankara'ya gelebilen üyeleri de TBMM üyesi olmuşlardır. Ulusun yegâne temsilcisi olduğunu ilan eden TBMM, bütün yetkileri üzerine alarak Kurtuluş Savaşı'nı yönetmiş ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde zafere ulaşmayı sağlamıştır.

Bütün yetkileri elinde toplayan TBMM, klasik bir parlamento kimliği taşımamaktadır ve Meclis içinde herhangi bir parti örgütlenmesine raslanmamaktadır. Başka bir deyişle TBMM üyelerinin tamamına yakın bir kısmı Müdafaa-i Hukuk örgütü üyesi olarak ortak ideolojiye sahiptir. Ancak bu, Meclis'te siyasi yarışmanın olmadığı ya da bir iktidar mücadelesine raslanmadığı anlamına gelmemektedir. Birinci TBMM'de başlangıçta çeşitli gayrresmi gruplara raslanmaktadır. Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, İslahat Grubu, Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası gibi gruplar başlangıçta çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmışlar, fakat kısa bir süre sonra bütün bu gruplar ortadan kalk-

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN İKİNCİ PARTİSİ: İlk parti, 8 Nisan 1923'te Atatürk tarafından kurulan Halk Fırkası'dır. İlk Meclis içindeki kutuplaşmada Atatürk ve İnönü'ye muhalif olmakla birlikte 2. Gruba katılmayan Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimleri, İstisinden Meclis'e girdikleri CHP'den 8 Kasım 1924'te istifâ ederek 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Cumhuriyetin ikinci partisinin kuruluşunu manşette veren 18 Kasım 1924 tarihli Vakıf gazetesi, parti başkanlığına getirilen Kâzım Karabekir'in bir resmini de yayımladı.

ESKİ SİLAH ARKADAŞLARI: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu ve öncelileri. Atatürk'ün yakın silah arkadaşları ve Kurtuluş Savaşı'nın önderlerindendi. Birinci fotoğrafta Atatürk'ün solunda görülen Kâzım Karabekir yeni partinin genel başkanı, ikinci fotoğrafta Atatürk'ün solundaki Dr. Adnan Adıvar ve üçüncüde Atatürk'ün sağındaki Rauf Orbay genel başkan vekilleri, dördüncüdeki Ali Fuat Cebesoy genel sekreteri oldu. Beşinci fotoğrafta Atatürk'ün solundaki Refet Bele de bu kadroyla birlikte CHF'den istifa edip CHF'nin kuruluşuna katılmıştı.

1921 yılına girildiğinde, TBMM içinde bu gruplardan hiçbirine raslanmamıştı.

1920 yılı içinde TBMM'de görülen grupların ortadan kalkmış olması, Meclis içinde oluşan iktidar yapısına karşı muhalefet olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim bu muhalefete karşı iktidarın 10 Mayıs 1921'de TBMM içinde Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuş; hazırlanan bir iç tüzük ile grubun işleyiş düzenlenmiştir. Bu grubun başkanlığına Mustafa Kemal, başkan vekilliğine Mustafa Şeref seçilmişti. Meclis içinde blok halinde hareket etmekteydi ve üye sayısı 133 kadardı. Böylece TBMM içinde iktidar müessesesi biçimsel hale gelme yoluna girmişti.

1921 içinde iktidar grubunun kurulması, 1920'de muhalefetin de ortadan kalkması yoluna gittiği görülmüştür. 1921'de TBMM'de İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu dönem, TBMM'de iktidarın tanınan Amerikalı bilimcisi Frey'e göre, 1922 yılı içinde İkinci Grubun 197, İkinci Grubun

118 üyesi vardır ve bunların dışında 100'den fazla üye hiçbir gruba bağlı olmadan, yitir-gezer oy sahibi konumunda bulunmaktadır. İkinci Grup hangi amaçla kurulmuştur, hangi tür ideolojik çizgilerde iktidardaki Birinci Gruptan ayrılmaktadır vb. soruların cevabı kolaylıkla verilememektedir. Atatürk'e muhalefetin ileri gelenlerinden, daha sonra Terakkiperver Partisi'nin önder kadrosunda yer alacak olan ünlü Rauf Orbay, İkinci Grubun kuruluş nedenini, "Birinci Grup içinde küçük ve gizli bir komitenin kurulup, grubun diğer üyelerinin iyi niyetlerini istismar ederek bir azınlık tahakkümü kurmaya kalkması" olarak belirlemektedir.

Ashında İkinci Grubu kuranlar ve burada önderlik işlevini yürütenler ülke çapında tanınmış, önemli kişiler değillerdir; daha çok genç ve yerel kişilerin bu hareket içinde yer aldıkları görülmektedir. Örneğin Refet Bele, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi Atatürk'le iktidar yarışını yapan ve ülke çapında üne sahip kişilerin sempati duymakla beraber İkinci Gruba katılmadıkları söylenebilir. Ancak Ata-

türk, *Nutuk*'ta Kâzım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy'un İkinci Grup ile gizli ilişkiler içinde, kendisine karşı komplo hazırladıklarını ileri sürmektedir. 1922 yazında TBMM içinde muhalefetin güçlendiği ve zaman zaman etkinlik

kazandığı açıkça görülmektedir. Örneğin Atatürk, 8 Temmuz 1922'de Rauf Orbay'ın TBMM tarafından İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine (Başbakanlık) getirilmesini İkinci Grubun saldırısı olarak nitelendirmektedir. Yine aynı biçimde İkinci Gruptan Hüseyin Avni Ulaş, TBMM Birinci Meclis Reisliği Vekillikine seçilme-yi başarmıştır. Kısaca Büyük Taarruza gelen günlerde Meclis içindeki iktidar çekişmesinin sertleştiği, muhalefetin giderek etkinlik kazandığı görülmektedir. İkinci Grup önderlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Atatürk'ün muhafız kıtası komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi Meclis içi ilişkileri çok sertleştirmiştir. Kazanılan büyük askeri zafer bile ilişkileri yumuşatmamış, muhalefet giderek sertleşme eğilimi göstermiştir. İşte bu durum TBMM'nin, 1923 yılı Nisan'ında seçimleri yenileme kararı almasına neden olmuş; yapılan seçimlerle İkinci Grup tasfiye edilmiştir. Yeni seçimlerin sonunda ancak İkinci Gruptan oldukları sanılan üç kişi İkinci TBMM'ye girebilmiştir.

Atatürk Meclis'i yenileme seçimlerine gitmeden önce 1922 yılı sonlarında halkçılık ilkesine dayanan bir siyasi parti kurma niyetinde olduğunu açıklamış ve 8 Nisan 1923 tarihinde dokuz ilkelik bir program çerçevesinde Halk Fırkası kurulmuştur. Seçimlerden sonra oluşan İkinci TBMM, çok büyük ölçüde Halk Fırkası temsilcilerinden meydana gelmiş; daha önce İkinci Gruba resmen katılmayan Kâzım Karabekir, Refet (Bele), Ali Fuat (Cebeşoy), Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar), Cafer Tayyar (Yorulmaz) gibi Atatürk'le iktidar mücadelesi yapan kişiler Halk Fırkası tarafından hazırlanan listelerde seçime girip TBMM'ye üye seçilmişlerdir.

İkinci Grubun tasfiyesi ve TBMM'ye Halk Fırkası'nın egemen oluşu muhalefeti ortadan kaldırmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın müzaffer önderi Mustafa Kemal Atatürk artık doğrudan hedef almamaya-yacak kadar güçlenmiş ve önderliği tartışmasız hale gelmiş olduğundan, çekişme Başbakan Rauf Bey ile Lozan'a giden barış heyeti başkanı İsmet Paşa arasında cereyan etmeye başlamıştır. Bu arada iktidar bloku dışında kalan, eski İttihat ve Terakki örgütünün önde gelen kadroları da giderek muhalefet saflarına katılmaya başlamışlardır. TBMM içinde muhalefeti tasfiye ile sonuçlanan seçimlerden sonra yeni Meclis 11 Ağustos'ta

İSTANBUL BASINININ DESTEĞİ: TCF'yi İstanbul basını kuruluş aşamasından başlayarak destekledi. Bunda eski İttihat ve Terakki önderlerinin rolü büyüktü. Yeni partiyi destekleyen en önemli gazetecilerin başında, Tanin'i çıkaran Hüseyin Cahit Yalçın geliyordu (gözlüklü, bastonlu). Tanin, Mart 1925'te çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak kapatıldı; Hüseyin Cahit de Çorum'da üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı.

toplanmış; 13 Ağustos'ta Rauf Bey başbakanlıktan ve 24 Eylül'de Ali Fuat Paşa TBMM İkinci Reisliği'nden istifalarını vermişlerdir. Artık, görüldüğü gibi, saflar iyice ayrılma durumuna gelmiştir.

Gerek Kurtuluş Savaşı sırasındaki İkinci Grup muhalefetinin, gerek hemen savaş sonrası siyasal yaşama egemen olan ve Terakkiperver Fırka'nın oluşumuna yol açan muhalefetin iktidardaki kesimden farklı bir ideoloji ya da toplumsal temele oturduğunu ileri sürmek pek mümkün gözükmemektedir. Bununla beraber, bir bakıma kişiler arasındaki iktidar yarışı özelliği taşıyan bu siyasal çekişmeler, her biri başlı başına birer devrim özelliği taşıyan büyük siyasal olaylardan etkilenmiş, bir başka deyişle iktidar-muhalefet tartışmaları doğal olarak sözü edilen bu siyasal olaylar etrafında odaklanmışlardır. Saltanatın lûgvi, Cumhuriyetin ilanı ve nihayet halifeliğin lûgvi işte bu büyük siyasal olayların en belli başlılarındandır. Şurası kesindir ki, İkinci Grubu saltanatçı; Terakkiperver Fırka'yı kuranların anti-cumhuriyetçi ve hilâfetsi oldukları ileri sürülemez. Ancak muhalefet eden kadrolar olarak, iktidarın bu büyük siyasal eylemlerini tartışmışlar ve genellikle esasa değil, yapılaş biçimlerine ait eleştiriler ileri sürmüşlerdir.

1923 yılında İsmet Paşa - Rauf Bey çekişmesi şeklinde kendini gösteren siyasal çekişme 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile iyice açığa çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile beraber, buna ek olarak hilâfetin geleceğinin ne olacağı da gündeme gelmiş ve çekişmeye böylece yeni bir boyut katılmıştır. Bu sıralarda eski İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri tarafından kontrol edilen ve muhalefete geçen Karabekir, Rauf Bey, Adnan Adıvar gibi kişilerle yakın ilişkiler içinde bulunan bir kısım İstanbul basınının gerek Cumhuriyet gerek hilâfet konularında Ankara'yı eleştirir tavırlar alması gerilimi daha da artırmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin'i, Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'ı ve Velid Ebüzziya'nın Tevhid-i Efkâr'ı sözü edilen muhalefetin sözcülüğünü yüklenmişlerdir. Örneğin Rauf Bey'in bu gazetelere bir demec vererek, "Cumhuriyetin millî hâkimiyet için en ileri hükümet şekli" olduğunu, "fakat ilanın aceleyle getirilmiş" bulunduğunu söylemesi iktidar çevrelerinin şiddetli tepkisini çekmiş; Rauf Bey ve arkadaşları Cumhuriyete karşı olmakla suçlanmaya başlanmışlardır.

4 Mart 1924'te TBMM, hilâfeti lâğveden yasayı kabul edince dinci, muhafazakâr çevreler de muhalefete katılmış,

mevcut iktidar bloku ile çekişme içinde bulunan kesim bu çevrelerden destek görmeye başlamıştır. Bu sıralarda durumun çok gergin olduğunun kanıtı, ordu üzerinde yapılan operasyondur. 1923 yılı sonlarında Atatürk'ün direktifleri ile askerlik ile TBMM üyeliğinin bağdaşamayacağı yolunda bir kanun çıkarılarak muhalif paşalarla ordunun ilişkisinin kesilmesi yoluna gidilmiştir. Bu kanunun çıkması üzerine Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir gibi I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nın ünlü kumandanları ordudan ayrılarak siyasal mücadelelerini Meclis içinde sürdürmeye karar vermişlerdir. Bu girişim sözü edilen muhalif paşaların İttihat ve Terakki tipi askeri etkinliklere değil, Meclis içinde siyasal mücadele ile amaçlarına ulaşmayı yeğlediklerinin kanıtı kabul edilebilir. Bununla beraber Atatürk, *Nutuk*'ta bu paşaların askeri etkinliklerle amaçlarını gerçekleştirmeye yöneldiklerini, ancak sözü edilen yasalarla bu girişimin önleendiğinden söz etmektedir.

1924 yılının ilkbaharında yeni Anayasa da Meclis tarafından kabul edilince Cumhuriyet Halk Fırkası artık kurumsallaşmış iktidar yapısının içine iyice oturmuş, yani iktidar bloku durumunu oldukça güçlendirmiştir. Bu gelişme Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu hızlandırmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın oluşumuna yol açan olay; 20 Ekim 1924 tarihinde Menteşe Mebusu Esat Bey'in İmar ve İskân Bakanlığı'na verdiği soru önergesidir. Soru önergesi, "mübadil ve muhacirler" in yerleştirilmelerinde görülen yolsuzlukları konu edinmektedir. Bilindiği gibi, Lozan'da Türkiye ile Yunanistan, İstanbul ile Batı Trakya dışında yaşayanlar hariç Türk ve Rum nüfusu değiştirmeyi karar altına almışlardır. Anlaşma hükümlerine göre Anadolu'dan giden Rumlar taşınmaz mallarını bırakacak ve Yunanistan'dan gelen Türk nüfusa bu mallar oradaki sahip oldukları zenginlikler ölçüsünde dağıtılacaktır. Aynı şekilde gelen Türklerin Yunanistan'da bıraktıkları mallar ise Anadolu'dan giden Rumların bıraktıkları arazi, bina, işyeri türünden taşınmaz mallarını gelen mübadil ve muhacirlere İmar ve İskân Bakanlığı dağıtmaktadır. Başka bir deyişle, Bakanlığın eline birdenbire çok büyük zen-

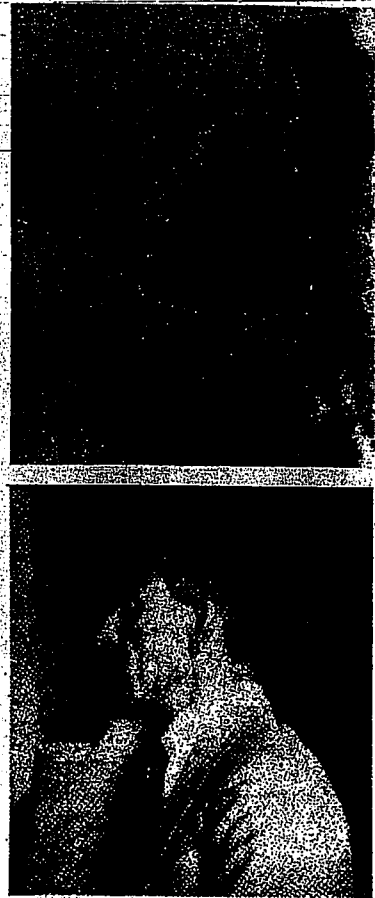
ginlikleri dağıtma olanağı geçmiş, buna bağlı olarak yolsuzluk, nüfuz suistimali gibi suçlamalar ve dedikodular önemli yoğunluk kazanmıştır. Özellikle iktidar bloku içinde birçok kişinin gelen mübadillerle akrabalık ilişkisi bulunması, nüfuz suistimali suçlamalarının ileri ölçülerde varmasına neden olmuştur.

İşte böyle bir ortamda Esat Bey'in verdiği soru önergesi yeterli bulunmamış ve Meclis bu konuda bir gensoru önermesini kabul etmiştir. Aynı gün Kâzım Karabekir ve birkaç gün sonra Ali Fuat Paşa'lar askerlikten istifa ederek Meclis'e katılmışlardır. Gensorunun bir muhalefet manifestosu haline girdiğini gören iktidar bloku da harekete geçmiş; 8 Kasım günü yapılan oylamada hükümet, yani Başbakan İsmet Paşa 19'a karşı 148 oyla güven alınayı başarmıştır. Ancak bu olay bir muhalefet partisinin oluşumuna yol açmış, güven oylamasından kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifalar başlamıştır. İlk aşzda aralarında Doktor Adnan (Adivar), Feridun Fikri (Düşünsel), Rauf (Orbay), Rüştü Paşa, Refet Paşa (Bele) da bulunan 10 mebus Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir. Daha sonra da istifalar devam etmiş ve toplam olarak 29 kişi Halk Fırkası'ndan istifa ederek bağımsız mebus statüsü kazanmıştır. İstifa eden bu 29 mebus, 17 Kasım 1924 tarihinde resmî olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.

Yeni kurulan partide Kâzım Karabekir genel başkan, Doktor Adnan (Adivar) ile Rauf (Orbay) Beyler genel başkan vekili, Ali Fuat Cebesoy da genel kâtip olarak seçilmiştir. Fırkanın merkez yönetim kurulu ise İ. Canbulat, Halis Turgut, Rüştü Paşa, Ahmet Şükrü, Necati ve Faik Beylerden oluşmuştur. Görüldüğü gibi, yönetim kuruluna bir ölçüde eski İttihatçı önde gelenlerin egemen olması söz konusudur. Feridun Fikri (Düşünsel), Cafer Tayyar (Eğilmez), İhsan Hamit (Tigrel), Sabit (Sagıroğlu), Halat (Sagıroğlu), eski PTT Nazırı Ahmet Şükrü, eski Bayındırlık Nazırı Ahmet Muhtar, Terakkiperver Fırka'nın önde gelen Meclis üyeleri olarak tanımlanabilmektedir.

İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası, bu yeni muhalefet partisini İttihat ve Terakki hareketinin canlandırılması olarak niteleyerek oldukça sert bir tavır almıştır. İlginç olan nokta; bu dönemde illegal olarak varlığını sürdüren Türkiye Komünist Partisi'nin de yeni partiye karşı

bir tavır alması ve girişimi gericiğin başkaldırısı olarak nitelemesidir. TKP'ye göre yeni parti yobazların ve yabancı sermaye taraftarlarının koalisyonudur ve bu nedenle devrimci Türkiye'de yaşatılmamalıdır.

ESKİ İTTİHATÇILAR: Atatürk ve İnönü liderliğindeki CHP'ilerin önemli bir kesimi eski İttihat ve Terakki üyeleri idi. Ama İttihatçıların önde gelenleri CHP'ye katılmamış, TCF'yi ise aktif biçimde desteklemişti. Örneğin Kara Vasıf Bey, Kara Kemal Bey'le birlikte TCF'nin İstanbul il örgütünü kurmuş ve il başkan olmuştu. Partinin kapatılmasından bir yıl sonra İzmir Sulka davasında Kara Kemal giyaben yargılanıp idama mahkûm edilmiş, yakalanacağı sırada intihar etmiş (üstte). Kara Vasıf ise yargılanmış ve beraat etmişti (altta).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, siyasal yaşamda etkilerini hemen göstermeye başlamıştır. Yeni parti-nin ilk eylemi, Meclis grubunda sıkıyö-netim önerisini reddetmek olmuş, bunun üzerine İsmet Paşa Başbakanlıktan istifa etmiş ve yeni hükümet Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Fethi Bey'in ka-binesine büyük çoğunlukla yeni ve ılımlı

isimleri aldığı görülmüş ve bunun sonu-cu olarak da Terakkiperver Fırka yeni hükümete güvenoyu vereceğini ilan etmiş, o doğrultuda oy kullanmıştır. Özel-likle yolsuzluk ve nüfuz suiistimali söy-lentilerinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nda büyük huzursuzluklar yarattığı açıktır ve hükümet değişikliği ile bu huzursuzluğun giderilip Meclis grubundan istifaların

durdurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim hükümet değişikliği operasyonu ile başarı sağlanmış ve Cumhuriyet Halk Fırkası grubu içindeki istifalar durdurul-muştur.

Fırkanın Örgütlenişi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan sonra oldukça hızlı bir tem-po ile örgütlendiği görülmektedir; fırka, Ankara, İstanbul, İzmir, Sivas ve özel-likle doğu illerinde büyük çapta örgütlen-miştir. Aslında, görüldüğü gibi Terakki-perver Fırka'nın kurucuları ve önder kadrosu Birinci Grup ya da Cumhuriyet Halk Fırkası içinden gelmiştir. Ancak parti yerel olarak örgütlenmeye başlayın-ca değişik kesimlerin parti bünyesi için-de yer almaya başladığı görülmektedir. Eski İttihatçılar, Birinci Meclis dönemi-nin İkinci Grup üyeleri ve özellikle hilâ-fetin kaldırılmasından sonra dinci muha-fazakâr çevrelerin yeni partiyi destekle-dikleri ve desteklemenin ötesinde içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Kuşkusuz iktidar partisinin de kadroları geçmişte İttihat ve Terakki içinde yer almış ki-şilerdir, ancak İttihatçıların önde gelen ki-şilerinin Cumhuriyet Halk Fırkası dışın-da kaldıkları açıktır. İşte bu önder kad-rolar şimdi Terakkiperver Fırka içinde yer almaya başlamıştır. Örneğin yeni parti-yi İstanbul'da örgütleyen ve örgütün il başkanı olan kişi, ünlü İttihatçı Kara Vâ-sıf'tır. Nitekim bu çevrelerin etkin oldu-ğu İstanbul basını, büyük bir çoğunluk-la yeni partinin kuruluşunu olumlu kar-şılamış ve önemli ölçüde destek sağlamış-tır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, muhalefetin odak noktası olarak İsmet Paşa'yı seçmiş, Atatürk'ü doğrudan doğ-ruya eleştirmekten kaçınmıştır. Bu ko-nuda muhalefetin tezi, Cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün tarafsız ve partiler üs-tü kalması gerektiği olmuştur. Buna kar-sılık Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkası olduğunu ve tarafsız kalamayacağını be-lirtirerek yeni muhalefet partisine karşı açıkça tavrı almıştır. Kuşkusuz, böyle bir tavrı alış karşısında Terakkiperver Fır-ka'nın varlığını sürdürmesi ve etkinliği-ni artması çok zorlaşmıştır.

Kurulduktan çok kısa bir süre sonra muhalefet partisinin kapatılmasına yol açan olaylar dizisi, 1925 Şubatı'nda Do-ğu Anadolu'da patlayan Şeyh Said Ayak-lanması ile başlamıştır. Şeyh Said'in baş-kaldırısı üzerine Fethi Bey hükümetinin

KAPATILDIKTAN BİR YIL SONRA: Türkiye'nin ikinci partisi TCF, kuruluşundan beş buçuk ay sonra, 3 Haziran 1925'te, Takrir-i Sakun Kanunu'na dayanarak İsmet Paşa Hükümetince kapatıldı. Bir yıl sonra, 17 Haziran 1926'da Atatürk'e düzenlenen İzmir Suikastı nedeniyle tutuklananların büyük çoğunluğu eski TCF milletvekilleriyleydi. 30 Haziran 1926 günü Yeni Ses gazetesi, davaya bakan İstanbul Mahkemesi başkanı Ali Çetinkaya'nın büyük resmi çevresinde, yargılanan milletvekillerinin resimlerini yayınlamıştı: (Sol yukardan başlayarak) Kemal (Afyonkarahisar), Besim (Mersin), Bekir Sami (Tokat), Halis Turgut (Sivas), Mustafa (İzmit), Ali Fuat Paşa (İstanbul), Ayici Arif (Eskişehir), Rahmi (Trabzon), Muhtar (Trabzon), Feridun Fikri (Dersim), Kazım Karabekir Paşa (İstanbul), Necati (Bursa), Sabit (Erzurum), Osman Nuri (Bursa), Abidin (Saruhan), İhsan (Ergani) ve (yuvarkak çerçeve içindekiler soldan sağa) Şukri (İzmit) ile Faik (Ordu) Beyler.

HIZLI YARGILAMA: İzmir Suikastı davası bir ayda görüldü ve çoğunluğunu Dr. Nazım, eski Maarif Nazırı Şükrü, eski Adliye Vekili Hacı Mehmet ve Hilmi Beyler gibi eski İtilâhçıların oluşturduğu 19 kişi idama, Rauf Orbay on yıl hapse mahkûm edildi. Başta Kurtuluş Savaşı'nın pasaları olmak üzere öteki sanıklar beraat ettiler. Ama bir bölümü tamüyle, bir bölümü ise uzun bir süre için politika sahnesinden silindi.

orduyu harekete geçirme, sıkıyönetim ilan etme, yeni yasal önlemler alma gibi girişimleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nca da desteklenmiş; bu konularda hükûmete karşı herhangi bir muhalefet söz konusu olmamıştır. Bununla beraber Mart ayı başında iktidar partisi grubunda Fethi Bey hükûmetine güvensizlik gösterilmiş ve İsmet Paşa'nın hükûmet kurması karar altına alınmıştır. Yeni İsmet Paşa Hükûmeti 4 Mart 1925 tarihinde güvenoyu almış ve arkasından bir dizi yeni önlemler gündeme gelmiştir. Bu önlemlerin başında hükûmete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu ile iki tane İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması yer almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda uzun tartışmalardan sonra Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması 79'a karşı 82 oyla kabul edilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilir edilmez İstanbul'da yayımlanan *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklâl*, *Telgraf*, *Tânin*, *Vatan*, *Aydınlık*, *Orak-Çekir* ve *Sebilürreşat* gazeteleri kapatılmıştır. Gazetelerin kapatılması dışında muhalefet partisinin binaları polise aramaya tâbi tutulmuştur.

Bu arada Doğu Anadolu'daki isyan bastırılmış ve kurulan İstiklâl Mahkemelerinden biri isyan bölgesinde çalışmaya başlamıştır. Bu mahkeme, Terakkiperver Fırka'nın Urfa sorumlu kâtibi Fethi Bey'i de yargılamış ve isyanı kışkırtmak suçu ile 5 yıl hapse mahkûm etmiştir. Bu ka-

rardan sonra adı geçen İstiklâl Mahkemesi, Doğu Anadolu'daki bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örgütlenmesini kapatmıştır. Ankara'da görev yapan ikinci İstiklâl Mahkemesi ise partinin programında bulunan "*efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkâr*" olma ifadesi ile gericiğin kışkırtıldığını ileri sürerek hükûmetten görevinin yapılmasını istemiş; hükûmet de Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak 3 Haziran 1925 tarihinde partiyi kapatmıştır. Böylece Cumhuriyet tarihinin 6 ay kadar süren ilk çok partili siyasal yaşam deneyi tarihe karışmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önder kadrosunun siyasal yaşamdan tasfiyesi, bir yıl sonra, İzmir Suikastı girişimi ile olmuştur. İzmir suikastı olayına el koyan İstiklâl Mahkemesi 1926 yılı yazında Halit Akmanstı dışında Terakkiperver Fırka'da çalışmış bütün mebusları tutuklamıştır. Tutuklanan mebuslardan Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez), Atatürk'ün özel isteği ile beraat ettirilmişler; geri kalan mebuslar çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu mebuslardan Arif Canbulat, Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut Beylerle Rüşü Paşa doğrudan suikast olayı ile ilişkili görülerek idam edilmişlerdir. Bu sırada yurt dışında bulunan Rauf Bey (Orbay) da gıyabında 10 yıl ağır hapse mahkûm olmuştur.

Tasfiye edilen muhalif politikacılar oldukça uzun bir süre siyasal yaşamın dışında tutulmuşlardır. Örneğin Atatürk'ün sağlığı döneminde sadece Refet (Bele) ve Ali Fuat (Cebesoy) Beylerin tekrar siyasete dönmelerine izin verilmiş ve bu iki paşa IV. dönemde yeniden mebus seçilmişlerdir. Kâzım Karabekir'in parlamentoya girmesi ise Atatürk'ün ölümünden sonra olmuştur. Bir kısım mebuslar ise ancak 1950 yılından sonra tekrar politik yaşama dönebilmişlerdir.

Atatürk'ün *Nutuk*'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı değerlendiriş biçimi, iktidarın muhalefete bakışını çok güzel sembolize etmektedir. Atatürk şöyle demektedir: "*Rauf Bey ve arkadaşları fırkalarını muhafazakâr ünvanı altında teşkil etseydiler belki bir mânâsı olurdu; fakat bizden daha Cumhuriyetçi ve bizden daha terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaların samimi ve doğru değildi... 'Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkâr' düsturıyla başlayan bu umdeyi bayrak olarak kullanan kimselelerin samimi cumhuriyetçi ve terakkiperver olması beklenebilir miydi? Efendiler, hadiseler, vak'alar ispat etmiştir ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain dimağların mahsulüdür. Memlekette mürteciler, geri ve muataassip kafafların yığınak yeri bu fırka olmuştur, bu fırka da o yığınlarda bir dayanak bulmuştur...*"

Muhalefetin İdeolojisi

Yukarıda da değinildiği gibi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayını kavrayıp açıklayabilmek için bu parti neden var olmuştur, hangi toplumsal kesimlerin çıkarları için örgütlenmiştir, ne tür bir alternatif ile sosyopolitik yaşama girmiştir türünden soruların cevaplandırılması, daha doğrusu bu gibi sorunların aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunu yapmanın yolu ise, partinin ideolojisini incelemek ve böylece hangi toplumsal kesimlerin çıkarlarının söz konusu olduğunu, alternatifin nasıl formüle edildiğini betimlemekle mümkün olabilecektir.

Bir siyasi partinin ideolojisi, genel olarak programı, iktidar ve muhalefette iken yaptığı eylemleri, izlediği politikaları ve partiye yön veren önderlerinin kimlikleri incelenerek saptanabilir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yön veren Kâzım Karabekir, Refet (Bele), Ali Fuat (Cebeşoy), Rauf (Orbay), Doktor Adnan (Adayar) gibi önderlerin kimlikleri aşağı yukarı bellidir. Bu kişilerin neyi savundukları, neyi savunmadıkları, nelerden yana oldukları bilinmektedir. Bu açıdan bakınca, sözü edilen kadronun Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önder kadrosundan hiç de farklı olmadığı görülmektedir. Bu aslında şaşırtıcı bir sonuç değildir; çünkü bu kişiler önce İttihat ve Terakki içinde, sonra CHP'de yer almışlar, Terakkiperver Fırka olayından sonra tekrar politikaya dönmeleri ise yine büyük bir çoğunlukla CHP örgütlenmesi içinde olmuştur.

Siyasal yaşamı çok kısa süren Terakkiperver Fırka için izlenen politikaları bakıp değerlendirme yapma olanağı çok sınırlı sayılabilir. Bu nedenle ideolojik değerlendirme açısından, bir program olma değeri taşıyan kuruluş beyannamesi en elverişli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Ancak partinin hazırlayıp, kabul ettiği ve kısa süren yaşamı sırasında uygulamaya çalıştığı program, dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programından içerik olarak hiç de farklı gözükmemektedir.

Terakkiperver Fırka'nın programının "Giriş" bölümünde partinin kuruluş amacı, *ulusal egemenliğin gerçekleşmesi* olarak tanımlanmakta; *"bizzat millette olan hakk-ı hâkimiyet ve hükûmranlığın fiiliyet itibarı ile mahdud heyetlerin eline geçmesi, zaruretlerden mütevellid olmakla beraber mahzurlardan salim değildir"*

denilerek ulusal egemenliğin çok partili sistemlerle geçerlik kazanacağı belirlenmektedir. Nitekim programın birinci maddesinde *"Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir cumhuriyettir"* dendiikten sonra ikinci maddede, *"Hürriyetperverlik (liberalizm) halkın hâkimiyeti (demokrasi) firkanın meslek-i esastıdır"* görüşü yer almaktadır. Buna göre Terakkiperver Fırka, açıkça Cumhuriyet taraftarı olan ve liberal özelliği ağır basan bir siyasal kuruluştur ve kuşkusuz Cumhuriyet Halk Fırkası bundan farklı bir konum taşımamaktadır. Partinin muhalefette olması bir bakıma programın daha özgürlükçü bir içerik taşımasına neden olmuş sayılır. Örneğin programda *"Meb'usan intihabında bir dereceli rey-i âm usulü kabul edilecek"* denilerek demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmıştır.

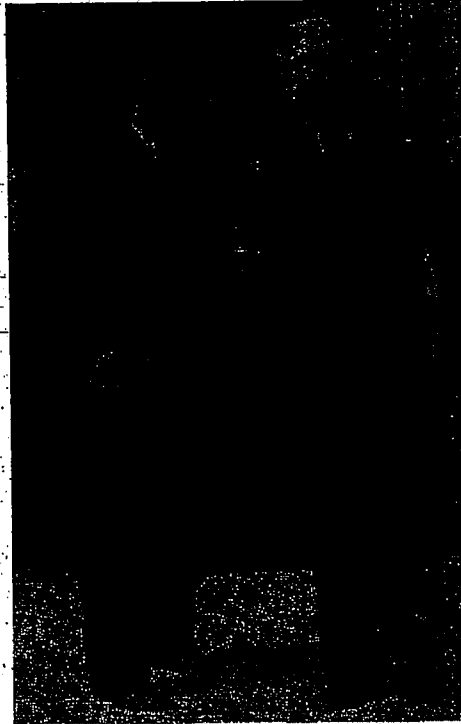
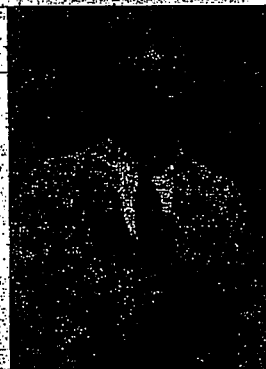
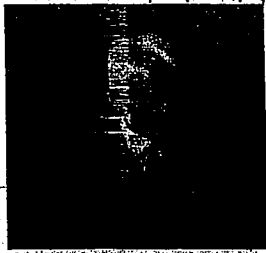
Programın iktisadi yönlerinin de, aynı biçimde iktidar partisinin o dönem görüş ve uygulamalarından farklı olmadığı görülmektedir. Örneğin liberal iktisat politikaları savunulmakta, fakat aynı zamanda sanayileşme için himayecilikten vazgeçilemeyeceği ileri sürülmektedir. Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi istenmekle beraber yine bu konuda iktidar partisinin de farklı düşünmediği unutulmamalıdır. Terakkiperver Fırka'nın salt program açısından belki en önemli özelliği ve farklılığı *"Millî vahdetin hâleden masuniyetini temin için devletin murakebesi baki kalmak şartile idarî adem-i merkeziyet esası tercih edilecektir"* ilkesi meydana getiriyor sayılabilir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İttihat ve Terakki'den miras merkeziyetçiliğine karşı yeni parti idarî adem-i merkeziyeti savunmaktadır ve belki de Doğu Anadolu'da tutunmasının bir nedeni bu seçmedir.

Bununla beraber, yukarıda da değinildiği gibi, iktidar çevrelerinin programda en beğenmedikleri, en şiddetle karşı oldukları yön, altıncı maddede yer alan, *"Fırka efkâr ve itikadat-i dîniyeye hürmetkârdır"* ifadesidir. Bütün programda dinle ilgili yegâne ifade de budur. Başka bir deyişle, salt bu ifade ile Terakkiperver Fırka'nın laikliğe karşı ya da hilefetten yana olduğunu ileri sürmek pek olanağı görülmektedir. Ancak, bilindiği gibi, muhalefet partisine karşı ideolojik saldırı ve suçlama, yabancı sermaye taraftarlığı ya da adem-i merkeziyetçiliğin savunulması nedeni ile yapılma-

muş; suçlama laikliğe karşı olma noktası üzerine oturtulmuştur.

Görüldüğü gibi muhalefet partisi ile iktidar partisi arasında önemli bir farklılık bulunmamakta; ne formüle edilen ideoloji açısından ne de iki kuruluşun önder kadrolarının kimliği yönünden açık ve belirgin bir başkahlık göze çarpmamaktadır. Başka bir deyişle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, gerçek anlamda bir alternatif değildir. Muhalefetin kuruluşu, 20. yüzyılın başlarından beri hızlanarak süren ve Kurtuluş Savaşı ile yepyeni bir aşamaya giren modernleşme süreci ne önderlik eden kadrolar arasındaki çoğu zaman kişisel çekişmelerin sonucu olarak yorumlanabilir. Nitekim, konu ile ilgili ve birbirinden çok ayrı iki yorumun nasıl aynı noktalarda birleştiklerini görmek son derece ilginçtir.

ZORUNLU ARA: İlk muhalefet partisinin kurucuları, İzmir Sulkası davası sonucunda, beraat ettillerse de uzunca bir süre politikaya giremediler. Atatürk'ün sağlığında yalnızca Ali Fuat Cebesoy (1931'de Konya milletvekili olarak) ile beraat ettikten sonra 27 Kasım 1926'da milletvekilliğinden istifa etmiş olan Refet Bele (1935'te İstanbul milletvekili olarak) yeniden Meclis üyesi seçildiler. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir 1939'da Kastamonu ve İstanbul, Adnan Adıvar ise ancak 1946'da İstanbul milletvekili olarak yeniden politikaya döndü. Adnan Adıvar dışında hepsi çok partili döneme geçildikten sonra da CHP üyesi olarak politika yaptı.

Birinci yorumun sahibi Zekeriya Sertel'dir ve 1925 yılı başlarında yazdığı bir yazıda yeni partinin kuruluşunu şöyle değerlendirmektedir:

"Yeni fırkanın teşkili memlekette zafer ve istiklâlin dimağları dolduran sihinin zeval bulduğuna ve halkın yeniden salim bir tarzda düşünmeğe başladığına delâlet etmek itibarıyla şayan-ı kayıt bir hadîsedir. Zaferi müteakip gözlerimiz karmışmış, tefekkür kabiliyetimiz kaybolmuştu... Şimdi aklı selim devri başladı. Artık tenkid ve takdir kudretimizi kullanabiliriz... Halk Fırkası hâlıkın bu ilk

şaşkınlık ve heyecan devrinde gördüğü mutlak mutayaattan mağrur ve hodgâmi oldu. Bütün zaferi benimsedi ve harîçte kalanlara kısıncık bir nazarla bakmağa başladı...

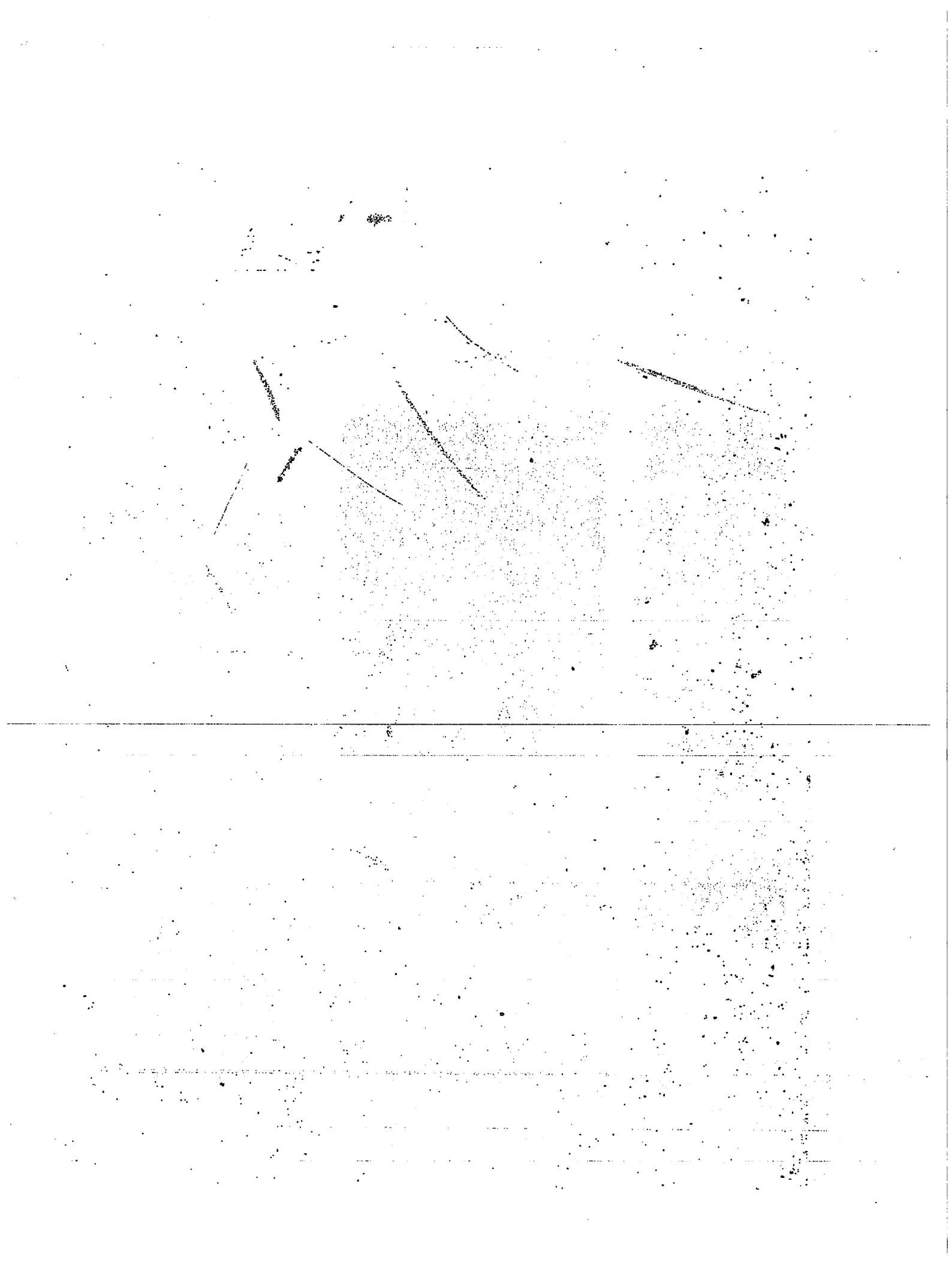
Bu cereyanlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı meydana getirdi. Bu yeni fırka, kanaat, umde ve prensip itibarı ile diğerinden çok farklı değildir, ikisinin de dileği Cumhuriyet idaresidir. Yalnız CHF iki dereceli intihabat taraftarı olduğu halde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir dereceli intihab taraftarıdır... Birinci biraz merkeziyetçi, ikinci biraz

daha adem-i merkeziyetçidir... Bununla beraber ikinci fırkanın azıl maksad-ı teşkili programında izah ettiği bu mevad değildir... Onların tek endişeleri vardır ve bütün bu yeni cereyan bu endişeden doğmuştur: Diktatörlüğün istibdadın önüne geçmek. Yeni fırka erkânı aynı zamanda memlekette temiz, nezih, terbiyeli bir muhalefetin teessüsüne doğru ilk adımı atmıştır..."

Görüldüğü gibi, ünlü gazeteci Zekeriya Sertel, Terakkiperver Fırka'nın kuruluş yılı olan 1925'in başında olayı doğru kavrayabilmiş ve yorumlayabilmiştir. Sertel'den aşağı yukarı yarım yüzyıl sonra Türk siyasal yaşamı üzerinde uzmanlaşan Amerikalı araştırmacı Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* adlı yapıtında Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisi olayı ile ilgili şu saptamaları yapmıştır:

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, sosyal geçmiş ve dayanak olarak CHF'nin biraz daha uç modeli sayılabilir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebusları, CHF mebuslarına göre daha az yerel daha çok kozmopolittirler. Çok büyük bölümü yüksek tahsillidir ve yine çok büyük bir bölümü bürokrasiden gelmektedir. Bürokrasiden gelme oranı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebusları arasında 3/4 iken aynı oran CHF'de 2/4'ten bir parça daha fazladır. Asker kökenli üyeler Terakkiperver Fırka'da % 44 oranına ulaşırken CHF'de % 18'de kalmıştır. Bu belirgin özellikleri dışında iki siyasi örgüt arasında başka bir farklılık gözükmemiştir."

Frey'in bulgularına dayanarak Terakkiperver hareketi altında yatan temel dinamiğin, kişisel iktidar çekişmesi olduğu daha kolaylıkla söylenebilmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından beri sürekli politika içinde olan, fakat Kurtuluş Savaşı'ndan sonra etkinlikleri azalan, yeni kadroların oluşup iktidar bloku içine sağlamca yerleştiklerini gören bir kesim siyasal seçkinlerin, aynı konumda olan fakat iktidarı tutan seçkin kesimlerle mücadelesi bu muhalefet hareketine yön vermiştir. Ancak belli bir toplumsal tabanı ve ona bağlı olarak belirgin ve farklı bir ideolojinin yokluğu, Terakkiperver Fırka'nın ömrünün kısırlığında birinci derecede etken olmuş ve parti çok fazla iz bırakmadan Türk siyasal yaşamından silinip gitmiştir ●

Serbest Fırka

Tevfik Çavdar

İlginç Bir "Güdümlü" Muhalefet Modeli

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk demokrasi yaşamında çok önemli bir örneği oluşturmaktadır. Bu örneğin önemi, söz konusu fırkanın bütünüyle güdümlü bir muhalefet yapmak üzere örgütlenmiş bulunmasındandır. Bilindiği gibi 1920'nin 23 Nisan'ından itibaren, 1930'a kadar, Mustafa Kemal ve arkadaşları sürekli bir iktidar savaşını vermişlerdir. Bu deneyimi kullanmamız belki garip karşılanabilir. İktidarda olan bir grubun iktidar savaşını vermesi nasıl olur, gibi bir soru akla gelebilir. Bir kere bu noktada kendimizi açık kılmanız gerekir. Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının verdiği savaşım, ellerinde tuttukları iktidarı, gruplarının niteliği ve niteliği değişmeden sürdürme doğrultusundadır. Bu savaşım daha Milli Mücadele günlerinde başlamıştır. Birinci Meclis içerisindeki Birinci ve İkinci Grup arasında, zaman zaman kıyasıya diye özetlenebilecek gerilim, söz konusu savaşımın ilk görüntüsüdür.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı muhalefeti daha Erzurum Kongresi sırasında da görmemiz mümkündür. Bu muhalefetin kaynakları, genelde anti-İttihatçılardır. Özellikle Birinci Meclis'teki "İkinci Grup"u bunlar oluşturmuşlardır. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'yi hiçbir zaman öne çıkaran bir politikası bulunmamasına, hatta İttihat ve Terakki'nin liderlerine karşı onları Anadolu'ya almama noktasına kadar uzanan davranış ve kararlarına rağmen, onun "cemiyetin" eski bir üyesi olduğu unutulmadığı gibi, yakın mesai arkadaşlarının da İttihatçı olduğu akıldan çıkmamaktadır. Ayrıca, bir noktanın da burada belirtilmesinde yarar olacaktır: Mustafa Kemal'in dayandığı bu meclisin kökeni, son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ıdır. Bu meclisin oluşmasına ilişkin seçimler, bilindiği gibi 1919 yılının son aylarında yapılmış ve bu seçimlerde Müdafaa-i Hukuk adaylarının kazanması konusunda en büyük rolü (kapalı olsalar da) yerel İttihat ve Terakki kulüpleri oynamıştır. Gene Anadolu içerisinde düşmana karşı ilk silahlı karşı durmalar da, bu örgütün illegal kolları tarafından başlatılmıştır. Bütün bu olgular Mustafa Kemal'e karşı olan muhalefetin sık sık onu İttihatçılardan yana çıkmakla suçlamasına neden olmuştur. Birinci Meclis'teki bu muhalefeti susturabilmek amacıyla

zaferden hemen sonra yapılan seçimler de yeterli olmamış; bu seçimlerin arkasından Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rafıa Bey'den oluşan, hemen hepsi de Milli Mücadele'ye bilfiil katılan ve onun kazanılmasında katkısı olan kumandanların öncülüğünde kurulan Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka'nın muhalefeti ortaya çıkmıştır.

Bu arada, saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması vb. bir dizi radikal kararın alınması da Mustafa Kemal'e yönelik muhalefeti yükseltmekteydi. Bu muhalefet o dönemlerde ülkenin en etkin iletişim grubunu meydana getiren İstanbul basını tarafından da desteklenmekteydi. Ankara'nın başkent oluşu ile önemini belli ölçüde yitiren, ülke yönetimi üzerindeki denetimini kaybeden İstanbul burjuvazisi de söz konusu muhalefeti açık ya da kapalı destekliyordu. Bilindiği gibi, bu muhalefet Şeyh Said isyanı bahanesiyle çıkarılan "Tahrir-i Şükûn" Yasası aracılığı ile sindirildi. Bundan sonra ülkede yasal bir muhalefet partisinin örgütlendiğini görmemekteyiz. Öte yandan, kıyafetten harflere kadar uzanan bir dizi yenileştirici ve köktenci kararların kamuoyuna gereğince sindirilmemesi, yani klasik deyimle bu konuda yığınlarla diyalog kurulamaması; öte yandan ülkenin ekonomik durumunun belirli bir gelişme göstermediği gibi, yurt çapında yoksullaşmanın azalmaması büyük halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunu artırmaktaydı. Böylece, yasal bir muhalefet partisinin varolmamasına karşın potansiyel toplumsal muhalefet alabildiğine yükselmekteydi. Bu muhalefetin potansiyel biçimde kalması, iktidardaki parti açısından fazla önemli sayılmayabilirdi. Çünkü bireylerin çıkışları, şikâyetleri ancak kendi çevrelerinde sınırlı ve etkili olmayan bir yankı olmaktan ileri gitmeyecekti. Ama aynı potansiyelin bir örgüt tarafından kullanılması sarsıcı sonuçları peşi sıra getirebilirdi. Böyle bir örgüt yoktu, ama onu yaratabilecek, sahip olduğu yan cemiyetlerle destekleyebilecek, hatta "illegal" olarak bu nitelikte bir örgüte sahip olabilecek deneyde kişiler mevcuttu. Bunların büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki'nin lider kadrosundan oluşmaktaydı. Kara Kemal (Küçük Efendi), Cavit Bey, eski Maarif Vekili Şükrü Bey ve birçokları bu konuda tehlikeli olabilirlerdi. Bunların bütünüyle ortadan kaldırılması gerekirdi.

Talihsiz bir girişim, bu fırsatı yarattı:

İzmir'deki Mustafa Kemal'e yönelik suikast teşebbüsü, örgütlenmeyi yapabilecek bütün eski İttihatçıların temizlenmesi olanağını sağladı. Böylece toplumsal muhalefeti kanallı edebilecek öznel koşulları yaratabilecek kişilerden kurtulunmuş olunuyordu. Ama toplumsal muhalefeti besleyen nesnel koşullar daha da güçlenerek sürmekteydi. Gazi bile toplumsal

muhalefetin boyutlarını gezilerinde görebilmekteydi. Nitekim, Serbest Fırka deneyimden hemen sonra, bu gezilerden birine danışman olarak katılan A.Hamdi Başar şunlara değinmektedir:

"Vergi işi... Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor... Ekseri-

ya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve ustallara göre bir şey yapılamıyor... Geçtiğimiz her yerde bir şikâyet konusunu da Ziraat Bankaları'na aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor, çiftçi eli boğrunda banka kapılarında dolaşıyor... Halbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye o ikraz ediyor". Bu arada Mustafa Kemal, genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a aynı konuyu şöyle yansıtıyor: "Bunahıyorum çocuk, büt yük bir ıstırap içerisinde bunahıyorum. Görüyorsunuz ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen deri, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içerisinde..."

İşte 1930'a gelindiğinde genç Türkiye devletinin tüm yörelerinde yükselen toplumsal muhalefetin boyutları bu noktalara ulaşmıştı.

Bu muhalefetin şu ya da bu biçimde patlamasından korkulurdu. Bu patlamanın denetimi altında tutulması, en azından Cumhuriyetin ve onun simgesi olan devrimlerin bir yerde savunulması gerekiyordu. İşte güdümlü muhalefet diye adlandırdığımız Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu koşullarda olmuştu. Gazi (Mustafa Kemal), toplumsal muhalefeti yönlendirme açısından en güvendiği, en yakını olan arkadaşlarını görevlendirmişti. O dönemde Paris Elçisi olan Fethi Bey'in yurda dönmesi, güdümlü bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik olaylara hız vermiştir. Görüldüğü gibi, Serbest Fırka'nın kurulmasındaki temel neden, potansiyel toplumsal muhalefetin rejimi hedef almayan bir kanala doğru itilme gereğidir. Kuşkusuz, bu itiliş Gazi ve arkadaşlarının denetiminde olacaktır. Bu arada muhalefet partisi yurtta konuşulmaması, dile getirilmeyen şikâyetlerin de bir merci olacak ve böylece alınan kararların (iktidarca alınan kararlar) bir anlamda eleştirisi ve irdelenmesi de yapılmış olacaktır. Böylece toplumun daha rahat bir biçimde zorlukları atlatacağı düşünülüyordu. Taner Timur'un vurguladığı gibi, ekonomik bunalımın doruğa çıktığı dönemlerde iktidarların izleyeceği iki temel yol vardır. Bunlardan birincisi, söz, yazı vb. özgürlükler üzerinden baskıyı kaldırmak, nispi bir hürriyet havasının sağlayacağı rahatlatma ile bunalımı geçirmek, diğeri de

MUHALEFETİN KANALLIZE EDİLMESİ: Paris Elçisi Fethi Bey (Okuyur), Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve güvendiği kişilerdendi; başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'nda bakanlık yapmıştı. Paris Elçiliğinden döndükten sonra, potansiyel toplumsal muhalefetin rejimi hedef almayan bir kanala yönlendirilmesi amacıyla kurulacak yeni partinin (Serbest Fırka'nın) oluşturulması görevi ona verildi.

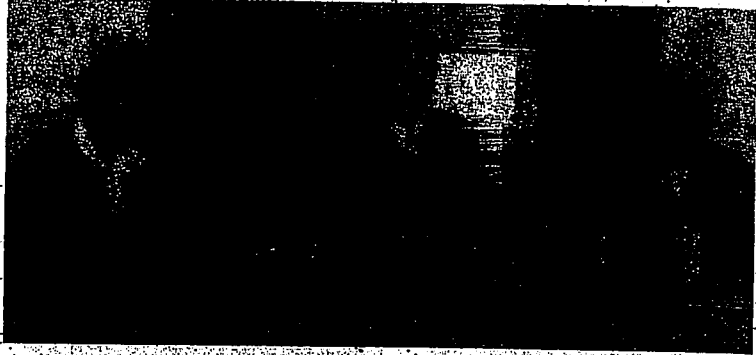
ideolojik bir dizi hedef bularak, toplumu bunlara yönlendirip ekonomik zorlukları bir an olsun unutturmak. Anlaşılan Serbest Fırka deneyimi ile Cumhuriyetin genç lider kadrosu birinci yolu seçmiş bulunuyordu. Bu arada, ülke içersinde git-tikçe güçlenen İsmet Paşa faktörünü de belli sınırlara çekmek ve denetlemek gibi ikinci istekler de gündeme alınmış olabilir. Ayrıca gündemin öncelikli maddeleri, bir az, önce sözümlü ettiğimiz toplumsal muhalefetin kontrol altına alınabilmesidir.

Kuruluş ve Lider

Kadrosunun Özelliği

Cumhuriyetçi Serbest Fırka, 1930 Ağustos başlarında kurulmuştur. Güdümülü bir muhalefet partisinin kurulması isteği bundan üç dört ay öncesine kadar uzatılabilirse de, yaşama geçmesi Fethi Bey'in Paris Elçiliği'nden dönüşüne raslar. Paris'ten dönen Fethi Bey, Mustafa Kemal'e ülkede gördüğü genel bunalım-la ilgili ayrıntılı bir rapor sunmuş ve aksaklıkları tek tek sergilemeye çalışmıştı. Gazi o sırada Yalova'da Termal Oteli'nde istirahat etmekte idi. Verilen raporun geniş bir biçimde tartışmasını burada biz-zat Fethi Bey'le yapmış, sonra da bu eleştirileri daha geniş bir ölçüde ve kamuoyu önünde hükümeti uyuracak bir biçimde yapabilmesi için bir muhalif parti kurma-sını ondan istemiştir. Bu düşünce eski bir İttihatçı olan Necmettin Molla'nın Termal'deki yalısındaki konuşmaları daha da pekişmiş ve her iki taraf da istediği gü-venceleri sağlamıştır. Fethi Bey bu partiye hükümetin hoşgörülü bakması ve mülki teşkilatın parti üzerinde hiçbir bas-kı yapmamasını istiyordu. Bu güvence verilmedikçe partiyi kurmaya razı olmu-yordu. Gazi'nin istediği güvence ise rejimin temel ilkelerinin korunması doğrul-tusundaydı. Sonuçta iki liderin bu konu-ları kamuoyuna açıklanacak iki mektupla pekiştirmesine karar verildi.

Fethi Bey, mektubunda, "...Cumhu-riyet Halk Fırkası'nın mali, iktisadi, da-hili; harici siyasetlerinin birçok noktala-rına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile si-yasi mücadele sahalarına atılmak arzusun-dayım. Zât-ı devletleri Reisicumhur ol-dukdan maada şimdye kadar mensup bu-lundugum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumi reisi olmaları dolayısıyla işbu arzumun nazar-ı devletlerinde ne yolda kâbul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum" diyerek bir anlamda par-

YENİ "FIRKA" NIN YÖNETİCİLERİ: Gazi'nin ısrarıyla yeni fırkaya katılan üç önemli kişiden ilki Fethi Bey (ortada), ikincisi Gazi'nin çocukluk arkadaşı Nuri Conker (solda), üçüncüsü öteden beri İsmet Paşa hükümetinin icraatını eleştiren ve liberal ekonomiden yana olan Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey'di (sağda).

tinin kurulması için izin istemekteydi. Gazi'nin bu mektuba verdiği cevapta ise şu satırlar dikkati çekmekteydi: "...Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reist-cumhuriyetin üzerine verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve ol-mayan fırkalara karşı adil bir şekilde ve tarafsız yapacağıma ve laik cumhuriyet esasları dahilinde fırkanızın her nevi siya-set faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına inanabilmistiniz." Görül-düğü gibi, Gazi iki noktada taviz kabul etmediğini vurgulamaktaydı. Biri cumhu-riyet yönetimi, diğeri ise laiklik ilkesi. Bunlar, anlaşıldığına göre, Gazi'nin ısrarla istediği iki güvenceydi. Fethi Bey'in mektubu 11, Gazi'nin mektubu ise 12 Ağustos tarihli gazetelerde yayımlandı, böylece yeni parti için en üst düzeyden gerekli izin çıkmış oluyordu.

Partinin kuruluşuna ilişkin resmi bel-geler kısa zamanda ve görülmemiş bir hızla tamamlandı. Böylece yeni bir muhalefet partisi Türk siyasal yaşamına gi-riyordu. Partinin adındaki iki terim amaçlarını adeta özetlemekteydi. Birinci terim Cumhuriyetçi özelliğini vurgula-dığı gibi, liberal sözcüğünün karşılığı olan Serbest rejimi de yeni partinin ekonomik programının temelindeki ilkeyi özetle-mekteydi.

Partinin ilk üyeleri ve kurucularının önemli bir bölümü Gazi'nin ısrarıyla bu siyasal akıma katılmışlardı. Kurucular ve lider kadrosu içersinde sayılabilecek üye-lerin Gazi'nin yakın arkadaşları ve güven duyduğu kişiler olması dikkati çekmek-tedir. Bunlardan Fethi Bey, Gazi'nin

Harp Akademisi'nden beri en yakın ar-kadaşlarından biri olarak bilinmektedir. Trablusgarp Savaşı'nda Derne'de birlikte mücadele etmişler, bunun ardından Bâ-bülî baskınından sonraki Şarköy çıkart-masında Bolayır'dan taarruz eden grup-ta birlikte kurmay olarak yer almışlardır. Fethi Bey'in İttihat ve Terakki'nin genel şekerterliğinden ayrılmasından sonra Sofya büyükelçiliğine tayin edilmesi üze-rine M. Kemal de aynı elçilik askeri ata-şeliğine atanmıştır. Bu örnekleri daha da uzatabiliriz. Görüldüğü gibi Fethi (Ok-yar) Bey, Gazi'nin en güvendiği kişiler-dendir.

Gazi'nin yeni kurulan partiye verdiği ikinci kişi ise çocukluk arkadaşı Nuri Conker'dir. Nuri Conker'le Gazi'nin ar-kadaşlığı Fethi Bey'den de köklüdür. Fethi Okyar anılarında Gazi'ye Mustafa diye hitap edebilen tek kişinin Nuri Conker ol-duğunu söylemektedir. Nuri Conker'in ölümü dolayısıyla Atatürk'ün yakınları-na yazdığı mektuplardan da anlaşılma-ktadır. Sofya Atışemiliterliği döneminde, Nuri Conker'in yazmış olduğu *Zabit ve Kumandan* adlı yapıtına tamamlayıcı bir eleştiriyi niteliğindeki yapıtı da Mustafa Kemal'in Nuri Conker'e verdiği önemi göstermektedir.

Gazi'nin yeni fırkaya emirle soktuğu ya da üye yaptığı üçüncü önemli kişi, Ağaoğlu Ahmet'tir. Düşünceleri itibarıyla liberal ekonomiden yana olan Ağaoğlu Ahmet, o sıralarda Kars milletvekiliydi. Değişik dönemlerde yaptığı konuşma-lar ve verdiği raporlarla İsmet Paşa hükümetinin icraatını eleştiriyordu. Serbest

Fırka'ya girişini Termal'de büyük otelin salonlarında düzenlenen bir baloda öğrenmiştir. Bu baloda yanına yaklaşan Gazi, "Tebrik ederim seni, Fethi Bey'le anlaşmışsın" dediğinde Ağaoğlu, Fethi Bey'i daha görmediğini söylemiş, bunun üzerine Gazi gülererek "canım siz, ta öteden beri anlaşmışsınız" diyerek düşüncesindeki ısrarlı tavrı göstermiştir. Gazi'nin bu son cümlesi bir hayli anlamlıdır. Böylece Fethi Bey'in çevresinde liberal ekonomiden yana ve İsmet Paşa hükümetinin icraatını eleştiren kişileri toplamak istediği açık bir biçimde belli olmaktadır. Nitekim, partinin Gazi tarafından seçilen ya da kendi isteğiyle kayıt olan bütün üyelerinde, bu özellik başat olarak gözlenecektir.

Parti Üyelerinin Genel Yapısı

Toplumsal muhalefetin potansiyel olarak yüksek olduğu toplumlarda, muhalefet örgütü istenildiği kadar denetim altında tutulan, güdümlü bir yapıya sahip olsun, eninde sonunda bu denetimin sınırlarını aşarak toplumsal muhalefetin genel istekleri doğrultusunda şekillenecektir. Bunu Serbest Fırka'da da görmekteyiz. Gazi'nin en yakın ve güvendiği arkadaşlarından kurulan, ortak yapıları itibarıyla iktidardaki İsmet Paşa hükümetine

tine karşı muhalefeti temsil eden bu parti, örgütünü genişlettikçe, daha başka muhalif unsurları da kapsamaya başlamıştır. Serbest Fırka'nın çatısı altındaki (yığınsal hareketin ögeleri bir yana) grupları şöyle sıralamamız mümkündür:

- Temelde CHF'li, fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar (ki kurucuların önemli bir bölümünü oluşturmaktadırlar),
- Burjuvazi ve yerel eşraf içerisinde CHF'nin kararlarına karşı olan, bu kararlardan çıkarları zedelenenler,
- Cumhuriyete karşı olan kişiler. Kuşkusuz bunlar ilke düzeyindeki bu düşüncelerini açıkça ortaya koymamaktaydılar.
- Laik uygulamalara karşı olanlar,
- Demokratik özelemlerle daha sivil bir toplumun oluşumunu özleyen aydınlar.

Bunların yaptığı, tüm isteklere karşın Gazi'nin denetiminden çıkan muhalefetin peşinden sürüklediği, yoksulluğa ve yarısızlığa itilmiş büyük yığınlar partinin bir çağ gibi büyümesini sağlamıştır. Kısa süre içerisinde denetimi yitirilen Serbest Fırka, yığınların özelemlerini gidermeye çalıştığı, iktidarı ve hatta rejimi açıkça tehdit eden bir akım haline almıştır. Kuşkusuz bu oluşumda hükümetten gelen bazı provokasyonların da önemli payı bulunmaktadır. Ne ki, toplumun demokratikleşme özelemleri/ve yoksulluk-

tan kurtulma arzusu, bu partiye karşı duyulan yığınsal eğilimin en önemli açıklayıcı nedenidir.

Serbest Fırka örgütü gelecekteki demokratikleşme çabalarında önemli görevler alacak kişiler için bir nevi okul görevi de görmüştür. Örneğin Adnan Menderes, Ekrem Hayri (Üstündağ) vb. gibi DP'nin ileri gelenlerin önemli bir kısmı Serbest Fırka'nın (ünlü deyimle) "rahle-i tedrisi"nden geçmiş kişilerdir.

Partinin Programı

Serbest Fırka'nın programı iki aşamada tamamlanmıştır. Birinci aşamada on bir maddelik bir program bizzat Fethi Bey tarafından hazırlanmış, sonra Ağaoğlu Ahmet, Reşit Galip, Nuri (Conker) ve Tahsin (Uzel) Beyler tarafından gözden geçirilerek Gazi'ye sunulmuştur. Gazi'nin, bu programın özüne dokunmadığı, yalnız birkaç küçük düzeltme yaptığı bilinmektedir. Sonradan bu on bir maddelik program çekirdek program olarak kabul edilerek daha da genişletilmiştir. Programda Anayasa'ya dayanan temel ilkelerin dışında özellikle ekonomik yaklaşımlarda önemli farklılıklar görülmektedir. Bunların başında özel girişimcilik-ge verilen ağırlık gelmekteydi. Programa göre özel girişimciliğin kendi yasaları

SERBEST FIRKA İLGİ GÖRÜYOR: 1930 Ağustosunda kurulan Serbest Fırka, ilk aşamada on bir maddelik bir program hazırlayarak Gazi'ye sundu. Özel girişimcilik ağırlık veren program, yığınların özelemlerini gidermekten uzak olduğu halde, -CHF'ye karşı burjuvazi ve yerel eşraf da aralarında olmak üzere- geniş bir kesim Serbest Fırka'yı desteklemeye başladı.

İZMİR MITİNGİ: Fethi Bey, seçim gezisinin ilk durağı olan İzmir'de çok büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Ertesi gün (5 Eylül 1930), miting başlamadan önce büyük gösteriler yapmaya girişen halka güvenlik kuvvetlerinin müdahale etmesi, kanlı çarpışmalara yol açtı. Gösteriler sırasında ölen bir çocuğun babası, cesedi "bu hürriyet şehididir, kurtarın bizi" diyerek Fethi Bey'e götürdü. Aynı gün işçiler greve gittiler.

doğrultusunda işleyecek olan ekonomiye, devlet ancak özel girişimin yapamadığı işler açısından müdahale edebilecekti. Böylece devletin ekonomiye müdahalesi asgari sınırlar içerisinde düşünülmüyordu. Diğer yandan yabancı sermayenin teşvik edilmesi de gene programın önem verdiği bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancı girişimcilere güven sağlayacak davranışlarda bulunulması, dış finans çevreleriyle mümkün olduğu kadar iyi geçinilmesi doğrultusunda, yorumlanabilecek hükümler de program içinde

bulunuyordu. Nitekim sonraları Fethi Bey ve arkadaşlarının bu konudaki konuşmaları, partinin liberal ekonomik düşüncesinin kurallarına uyumlu olarak dış ekonomik güçleri arkalayan bir yol izlediklerini ortaya koymuştur.

Vergilerin ağırlığı, toplanmasındaki sert yöntemler ve bunların kamuoyunda bıraktığı olumsuz etkiler parti programının yığınlar tarafından en fazla benimsenen yanını meydana getirmiştir. Vergilerin ağırlığına ve tahsil yöntemine yöneltilen bu sert eleştirilere karşılık, parti

programında, en azından müterakki bir vergilemeye yönelik tek bir öneriye de raslanmamaktadır. Öneri diye ileri sürülenler sadece genelde birkaç kurumsal sözcükten ötede bir anlama sahip değildir. Fethi Bey'in bu programı oluştururken, İsmet Paşa'nın günlerde "Yeni Devletçilik" diye adlandırılan programına karşı olmaktan başka bir düşüncesi olmadığı, Z. Sertel'in "İktisadi programınızı nasıl gerçekleştireceksiniz?" biçimindeki bir sorusuna verdiği "Partimize eski bir maliye müfettişi üye olmuş, onu maliye vekili yaparız" biçimindeki cevabıyla da açığa çıkmaktadır.

Yığınların Partiyeye Yönelik Tutumları

Ekonomik programı yığınların özlemlerini gidermekten uzak olduğu halde niçin büyük halk kitleleri Serbest Fırka'ya yönelmiştir, onu coşkuyla desteklemiştir? Bu, o günlerden günümüze kadar cevabı aranan bir sorudur. Örneğin Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), bir makalesinde amelelerin (işçilerin) liberal bir programı niçin desteklediklerini anlattığını yazmaktadır. Temelde Soydan'ın yaklaşım mantığı geçerlidir. Fakat gözden uzak tutulan, büyük kitlelerin uzun baskı yıllarına, yoksulluğa bir tepki, sesini yükseltecek bir melce bulmanın heyecanı içerisinde bulunduklarıdır. Türkiye'de 1930'da ve daha sonra ekonomik yoksulluklar, yoksullukla birlikte gelen baskıyı üzerlerinde hissederek yığınlar demokratikleşmeyi kurtuluşlarının ilk koşulu olarak görmüşlerdir. Bu noktada da taktik olarak haklıdır. En azından sorunlarını dile getirerek bir bölümlüne çare bulunmasını bekleyebilmektedirler. İşçi, küçük memur, küçük esnaf, topraksız köylü vb. toplum katmanlarının Serbest Fırka'ya coşkuyla bağlanma nedeninin temelinde bu olgu yatmaktadır.

Serbest Fırka'nın hızla güçlendiği günlerde CHP sözcülerinin sürekli olarak dile getirdikleri bir nokta, yani partinin ser-seriler, işsizler, çulsuzlar tarafından desteklenmediği noktasıdır. Örneğin, Ağaoğlu Ahmet, *Son Posla*'da yazdığı bir yazıda bunu şöyle dile getirmektedir:

"...İkinci Fırka teşekkül eder etmez meydana bir nazariye çıktı: Bu nazariyeye göre, Serbest Fırka teşekkül eder etmez Türk halkı derhal ikiye ayrılmış bulunuyordu.

Halk Fırkası tarafına gidenlerin kâfesi yüksek terbiyeli, kanunperver, dev-

let ve hükümetin ne olduğunu anlayan, sokak gürültülerinden hoşlanmayan, devlet kuvvetlerine itaatı benimseyen, rabıtalı, cumhuriyete, cumhuriyetin bütün şartlarına riayet eden efendi ve centilmen Türklerdir.

Serbest Fırka tarafına geçenler ise hep baldırı çıplaklardan, ipsiz, sapsız sokak süprütülerinden, yankesicilerden veya hut saltanat ve hilâfet arkasında koşan, fesin ve Arap huruşatının avdetini arzu eden, devlet ve milletle hiçbir alâka ve münasebetleri olmayan, talih ve saadetlerini sokak gürültülerinde, meydan iğtişâşlarında arayan birtakım yeşil bayraklı ve gök sancılı sergüzeştçi halitadan ibarettir..."

Aynı konuyu TBMM'de dile getiren CHF Bahkesir Milletvekili Hayrettin Bey, Serbest Fırka'yı destekleyenleri sayarken "...İşçi kadınlar, müritler, mürideler, esnaf çuakları, amele..." dediği zaman Ağaoğlu Ahmet'in şöyle müdahalede bulunduğu işittir: "Seffiler, perişanlar..."

Yığınların Serbest Fırka'ya yönelik coşkusu tüm açıklığı ile Fethi Bey'in İzmir gezisinde ortaya çıkar. Bu geziye çıkmadan önce Fethi Bey ve arkadaşları çok endişelidirler. Çeşitli kaynaklardan gelen haberler İzmir'de onlar ve Fırka aleyhine büyük gösterilerin olacağı yönündedir. Hatta hükümet onların can güvenliğini sağlama amacıyla gerekli tedbirleri aldığından bile söz etmektedir. Fethi Bey ve arkadaşları 4 Eylül 1930 günü İzmir'e varmışlar. Buradaki karşılamayı Ağaoğlu Ahmet'in anılarından alarak yansıtmaya çalışalım:

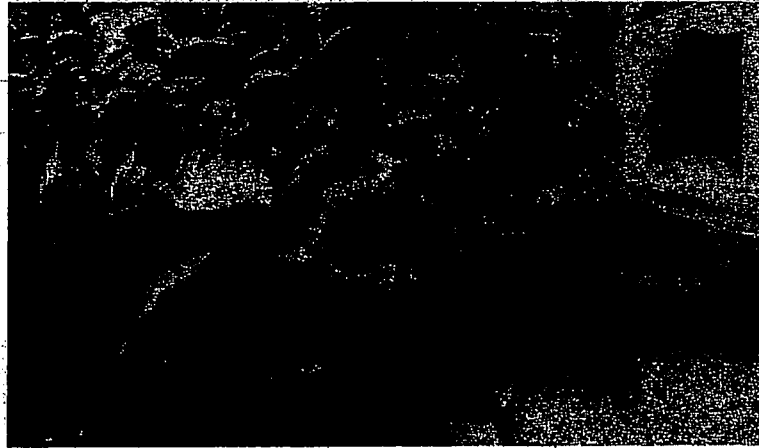
"Uzaktan şehir gözükmeğe başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştur. Acaba Mahmut Esat Bey'in haberi doğru olmasın? (Mahmut Esat Bey, daha önce İzmir'e gitmiş ve halkın Fethi Bey aleyhine bir tavır içinde bulunduğu dair Gazi'ye bir telgraf çekmişti. Ağaoğlu'nun sözünü ettiği haber budur.) Doğrusu ikimiz de söylemeksizden içimizden endişeye düştük.

Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor. Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızdan bu suâillerle meşgulken bize doğru gelen kayık kafilisinden muazzam bir (hurra), bir (yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey) nidaları yükseldi. Şimdi şehri emniyetle seyrediyorduk."

Karşılamayı anlatan Cumhuriyet gazetesi ise şunları yazmaktadır: "Sandalla

BELEDİYE SEÇİMLERİNDE: Kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, 1930 Ekimi'nde belediye seçimlerine katılan Serbest Fırka'nın bazı yörelerde seçimi kazanması, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerini telaşlandırdı. Bu, aynı zamanda Serbest Fırka açısından sonun başlangıcı oldu. Üstte: Kasımpaşa'da seçim konuşması yapan Serbest Fırka adayı. Altta: Seçim sırasında Küçükpazar'da polisler kalabalığı dağıtmaya çalışıyor.

gelif vapura atlayanlar Fethi Bey'e sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor... Rıhtımda, üzerine yükubuları ilk tehaccümle Fethi Bey'in ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çiğnenenler oldu. Davullar, zurnalar çalıyordu..."

O gün büyük bir kalabalık Fethi Bey'in kaldığı otelin önünde bekledi. Onun ısrarla yarın, söyleyeceği nutku dinlemek üzere gelmelerini, şimdi ise şükûnetle dağımalarını söylemesi üzerine kalabalık ağır ağır dağıldı. Ne var ki, bu büyük tezahürat İzmir Valisini ürkütmüş ve vali,

Fethi Bey'in ertesi günü vereceği nutka izin vermeme eğilimi göstermeye başlamıştı. Bu durum üzerine Fethi Bey Ankara'ya, doğrudan Gazi'ye durumu bildirir bir telgraf çekti ve ondan şu cevabı aldı:

"İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendi Hazretlerine (Sureti Başvekil, Dahiliye Vekiline, İzmir Valisine)

Anlıyorum ki, sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin.

Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lüzum olan tedbirleri almakla mükelleftirler.-GAZİ"

Bu durumda artık Fethi Bey'in önündeki tüm engeller aşılmıştı; ertesi gün İzmir'de, yankıları bugüne kadar uzanan toplantıyı yapacaktı.

Ertesi günü olaylar daha sabahın erken saatlerinde başladı. Fethi Bey'in kalmakta olduğu İzmir Palas Oteli'nin önü onu görmeye gelen İzmirliyle doluydu. Ne ki, bu arada önemli bir provokasyon bu kitleleri ateşe sürüklemek üzereydi. İzmir'de yayımlanan, CHF yanlısı *Anadolu* gazetesinde Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Bey'in Serbest Fırka aleyhine çok ağır suçlamaları dolu bir yazısı çıktı. Bu yazı CHF il idare binasının ve *Anadolu* matbaasına yönelik gösteriler karşısında polisler silahla önlem almaya çalıştılar. *Cumhuriyet* gazetesinin yazdıkları şöyle: "Halk taş atmakta devam ediyor. Bir polisin başı yarılınca polis muvini halka ateş açtı. On iki yaşında bir çocuk vuruldu ve öldü. Yedi yaralı vardır. Bu ölüm halkı biraz korkuttu. Maamafih halk mukabeleye başladı. Cem'an on beş yaralı vardır..."

Fethi (Okyar) Bey olayların önceden tertiplendiği yönündeki kanısını anısında bir kere daha vurgulayarak şunları yazmaktadır: "İzmir, zannediyorum ki, o güne kadar görmediği kalabalıkla sakin ve surlu, bu sesleniş dinlemek hasretli içinde idi. Nitekim, böyle başladı, fakat halkın üzerine mihırakı meçhul denilen hazırlıklı kişilerle yapılan ateş sonu genç bir mektepli öldü..." Ölen çocuğun na'sını babası bizzat Fethi Bey'e getirecek "kurtar bizi" demiştir. Böylece yoksulluk ve zulmün doruğa yükselttiği bir toplu gösteri ortaya çıkmıştır. Bu arada o'ayın geçtiği 5 Eylül 1930'u izleyen günlerde İzmir ve yöresinde işçilerin çeşitli yasaklamaların varolmasına karşın greylere gittiği de görülmüştür. İzmir olaylarının yurt çapındaki yankısı büyük olmuş ve bir yerde CHF'yi zor duruma düşürmüştür. Hatta Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in istifası da bu olaylara bağlanabilir.

Bu olayın ertesinde Serbest Fırka'nın belediye seçimlerine katılması ve kazanan iddiasında bulunması, Gazi için bile şaşırtıcı olmuştur. Belediye seçimlerinde bazı yörelerde Serbestçilerin adaylarının kazanması, bir anlamda CHF üst yönetimi açısından bir alarm etkisi yaptı. Meclis içinde ve dışında Serbest Fırka'ya yö-

nelik hücumların dozu artırıldı. Bu hücumlardan en fazla rahatsız olanların başında Fethi Bey gelmekteydi. Özellikle Fethi Bey'in Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin olarak savunduğu politika, ona yönelik hücumları daha da artırdı.

Kaçınılmaz Son

İzmir olayları Serbest Fırka'ya karşı CHF liderlerinin, özellikle Gazi'nin kışkırtma düşmesinin başlangıcı sayılabilir. CHF'nin sindiremediği nokta, Gazi'nin partinin kurucusu ve önderi olduğu halde, Serbest Fırka tarafından adeta taraf-sız bir lider gibi kabul edilmesiydi. Nitekim İzmir olaylarının sonrasına raslayan 9 Eylül 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi'nin Gazi'ye hitap eden bir açık mektubu yayımlandı. Bu mektupta İzmir olayları sırasında CHF binalarına ve bazı yöneticilerine yapılan hücumlara değinilerek, Gazi'nin kesin tutumunun bilinmesindeki yarardan söz edilmekteydi. Gazi'nin bu mektuba yazdığı cevap ise aynı gazetenin 10 Eylül tarihli sayısında çıktı. Gazi, mektubunda şu noktaları altını güçlü bir biçimde çizmekteydi:

"Hakikat-i hali bir daha daha ifade ve tasrih edeyim. Ben *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın* Uniumi Reisiyim. *Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya* ilk ayak bastığı andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz."

Böylece Gazi, CHF yanında ağırlığını koyuyordu. Bundan sonra Serbest Fırka'nın yapacağı savaşında karşısına alacağı, İsmet Paşa ve onun yönetimi değildi; doğrudan doğruya Gazi olacaktı. Bu durumu ise yeni kurulmuş bir muhalefet partisi yönünden büyük bir handikapı. Yunus Nadi, 29 Eylül tarihli *Cumhuriyet*'te işi daha da ileriye götürüyor ve "Bitaraflık Meselesi" başlıklı yazıda şunları ileri sürüyordu:

"Cumhuriyetle ve inkılaplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azami te-kayıyla göstermek, Reiscumhurun yalnız gelişigüzel bir vazifesi değil, hatta kanun mecburiyetidir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reiscumhurun yegâne cürri-i olarak hıyanet-i vataniye ile itham olunabileceği, Teşkilat-ı Esasiye'de sarhi-tir."

Yunus Nadi'nin böylesine sert ve Gazi'yi görevini yapmadığı takdirde vatan ihaneti ile suçlanabileceğini ima eden yazısının izinsiz ya da işaretsiz yazılabileceğine o günlerde ihtimal verilemezdi. Görüldüğü gibi, CHF'nin liderleri, onu tutan basının ileri gelen yazarları artık tüm güçleriyle Serbest Fırka'ya hücum etmeye başlamışlardı.

Partinin kapanmasına yol açan son olay, TBMM'de Fethi Bey'in seçimlerde yapılan yolsuzluklara ilişkin önergesinin tartışılmasında ortaya çıktı. Bu tartışmalar sırasında Fethi Bey ve partisi CHF milletvekilleri tarafından rejim düşmanlığı ile suçlandı. Bu tartışmalar üzerine Gazi, partiler üstü konumu ile bir "millî blok" kurulmasına ilişkin önerisinin artık gerçekleşmeyeceğini Fethi Bey'e söyledi. Bu, her şeyin sonu demekti. Nitekim Gazi'nin bu kesin tavır karşısında Fethi Bey partiyi kapatacaklarını söylemiştir. 16 Kasım 1930 akşamı bir kere daha Gazi'yi gören Fethi Bey, kapatma kararında ısrarlı olduklarını bildirmiştir. Bundan sonra aynı akşam fırkanın Ankara'da bulunan milletvekilleriyle bir toplantı yaparak durumu enine boyuna tekrar tartışmış, verilen kararın yerinde olduğu saptanmıştır. Kararın kesinleşmesinden sonra bir fesih bildirisi hazırlanmıştır. Fethi Bey'in anılarına göre bildiri de şu noktalara değinilmekteydi:

"Tebellür eden son vaziyete göre fırkamız, büyük Gazi hazretlerine karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir hale getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi hazretlerinin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatını almıştır. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek sorumluluğunu almayı hiçbir zaman hatırıma getirmedik. Halbuki emrivaki şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizce başarılmaması imkânsız olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve durumun tüm teşkilâta ve Dahiliye Vekâleti'ne bildirilmesine karar verilmiştir."

Gene Okyar'ın anılarına göre, Fethi ve Nuri Beyler bu bildiriyi hemen Çankaya'ya götürmüşlerdir. O sırada Gazi'nin yanında İsmet Paşa da bulunmaktaydı. İsmet Paşa bildirideki "Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle" ve "yardım" kelimelerine karşı çıkmış, ama Gazi bunlardan yalnız "ısrar" ve "yardım" sözcük-

FETHİ BEY SAVUNUYOR, AMA...
Fethi Bey'in seçimlerdeki yolsuzluklara ilişkin önergesinin Meclis'te tartışılması sırasında Serbest Fırka ile Fethi Bey "rejim düşmanlığı" ile suçlandı. Fethi Bey, kürsüde kendisini ve partisini savunduysa da, Gazi'nin CHF'den yana ağırlığını koyması üzerine, partiyi kapamak zorunda kaldı.

lerini çıkartmıştır. Böylece güdümlü bir biçimde başlayan muhalefeti örgütleyecek parti kurma girişimi eskilerin değişile "hüsrarla" sona ermiş ve Türkiye çok partili bir yaşama ancak on beş yıl sonra, bu kere, dış dinamiklerin de etkisiyle geçmek üzere yoğun bir tek parti yönetiminin güdümüne girmiştir.

Serbest Fırka, Türk demokratikleşme tarihinde eşine ender raslanır bir deneydir. Bu deney, kanımızca politikacılar ve siyasal bilimciler tarafından yeterince değerlendirilememiştir. Ancak yenilerde konuyla ilgili ciddi birkaç yapıta raslanmaktadır. Bu olayın sonucunda elde edilen deneyimleri ve değerlendirmeleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

• Kuşkusuz Serbest Fırka girişimine Gazi'yi iten nedenlerin başında, yığınlarla iktidardaki CHF arasındaki iletişimin bütünüyle kesilmiş olması gelmektedir. Tek parti yönetimlerinde bile kitlelerinin nabzını elde tutmanın çeşitli yolları vardır. Bunların başında dikey ve yatay ilişkilerle sahip örgütlenmeler aracılığıyla yığınların verilen kararlara katılımını sağlamak gelir. Bu katılım kararların oluşum sürecinde gerçekleşebileceği gibi, siyasal otoritenin yani iktidarı aldığı kararların tek yönlü benimsenmesi biçiminde de tanımlanabilir.

Ne ki, CHF'nin böyle bir katılım mekanizmasını işletebilmesi o günkü koşullar altında pek mümkün görünmüyordu.

Nitekim, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra yığınlarla doğrudan temas etme amacıyla Gazi'nin yapmış olduğu uzun yurt gezisinin bir anlamı da, gezinin böylesine bir katılım mekanizması olarak düşünülmüş olmasıdır. Öte yandan CHF'nin bir sınıf partisi olmadığından başka, toplumdaki sınıfları ve onların karşılıklı konumlarını yadsayan bir ideolojiyi benimsemesi de etkin bir katılım modelini bulmasını engellemiş ve tabansız bir siyasal teşekkül haline gelmesine neden olmuştur. İşte bütün bunlar (sayılanlara eklenerek başka nedenler de bulunabilir), CHF'yi ve onun liderini kendisini irdelenecek, ama bunu belli bir denetim içerisinde yapacak güdümlü bir muhalefet partisini örgütlemek zorunda bırakmıştır. Yani patlayacak olan buhar kazanında tazyiki azaltmak ve böylece patlamayı engellemek için kazanda bir delik açmak gibi bir şeydi, yapılmak istenen.

• Kazanılan ikinci deney ise şudur: "Güdümlü de olsa, potansiyel muhalefetin köklendiği ve etkisini artırdığı bir toplumda kurulacak örgütün kontrolü mümkün değildir. Fethi Bey, Nuri (Çöker) vb. gibi Gazi'nin en yakın arkadaşlarının yönetiminde bulunduğu Serbest Fırka'nın açtığı toplumsal hareketin yönetilmesi bir andan sonra mümkün olmamıştır. İzmir olayları, Belediye seçimleri bunun kanıtıdır.

• Toplumsal muhalefetin sınıfsal tabanı başlangıçta muhalif partiin savunduğu programla uyumsuz gibi görünürse de, çıkarların savunulması için gerekli olan özgürlükler açısından kısa süreli bir nevi cephenin kurulması izlenmiştir. CHF'nin yazar ve liderlerini şaşkırtan da bu noktadır. Liberal ekonominin ilkelere savunan hatta dışa bağımlı kalabilecek önerileri olan bir partiin yoksul yığınlardan gördüğü destek anlaşılamamıştır. Oysa bu desteğin temelinde demokratikleşme, yatay ilişkilerin gelişmesini içeren daha sivil bir topluma erişme özlemi yatmaktadır. Yığınlar özlemlerini belki bu sözcük ve kavramlarla ifade edemezler, ama genelde davranışları istediklerinin bu doğrultuda olduğunu gösterir. İzmir'de çocuğu ölen babanın evladının cesedini Fethi Bey'in ayakları dibine koyarak, gerekirse daha da kurban verebileceğini belirtmesinin temelindeki dürtü budur; soyut gibi görünen, ama içeriği itibarıyla sivilleşme özlemini kapsayan bir özgürlük arzusu.

• Serbest Fırka'nın faaliyette bulunduğu süreler içerisinde yığınların kendi çıkarları açısından gerçekçi bir tutumla ekonomik sorunlar üzerinde durduklarını görmekteyiz. Vergilerin yüksekliği şikâyet konusudur, ama asıl öncelik bu vergilerin tahsilinde uygulanan insanlık dışı yöntemlerdir. Yoksulluk, işsizlik, pahalılık, gelir dağılımının bozukluğu dolaylı da olsa dile getirilen sorunların başında gelmektedir. Bu sorunlar, Serbest Fırka'nın kendini feshetmesinden sonra Gazi'nin yaptığı yurt gezisinde de aynı güçle vurgulanmıştır.

• Serbest Fırka deneyimi ekonomik gücü elinde tutan katmanlara bir noktayı açıkça göstermiştir: Sınıf bilincine sahip olmayan yığınlar kendi peşinden sürüklemek, belli koşullar altında mümkündür. Fethi Bey'in çok açık olan liberal ve özel kesimci konuşmaları, emperyalist ülkelerle olan borçların ödenmesiyle ilgili önerileri yığınların çıkarlarına karşı olduğu halde, bu yığınlar sanki bunları duymamış gibi desteklerini sürdürmüşlerdir. Aynı durum 1946 deneyiminde de görülmüştür. Ancak 1970'li yıllarda toplumda sınıf çıkarları doğrultusunda karar verme davranışlarında beklenen tutarlılık görülmeye başlanmıştır.

"Serbest Fırka" deneyimini Gazi'nin yığınların nabzını dinlemek amacıyla örgütlediği, denetlemek istediği, ama yığınların potansiyel muhalefetinin gösterilere yansımaları sonucunda iktidar partisince şaşkınlıkla karşılanan ve kendi kendini feshetmek zorunda bırakılan bir demokratikleşme girişimi diye nitelerek konuyu noktalayabiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt III, İstanbul, 1966.
- Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 1964.
- Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972.
- Süreyya İmren, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavalı Serbest Fırka*, İstanbul 1951.
- Y. Kadri Karaoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968.
- Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar*, İstanbul, 1980.
- İlhan Tekeli-Selim İkin, *1929 Buharında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1971.
- Tarih Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952.
- Mete Tunçay, *TC'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Ankara, 1981.
- Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul 1982.